

Kotluša: još jedno brončanodobno groblje u špilji?

Stašo Forenbaher i Jasmina Osterman

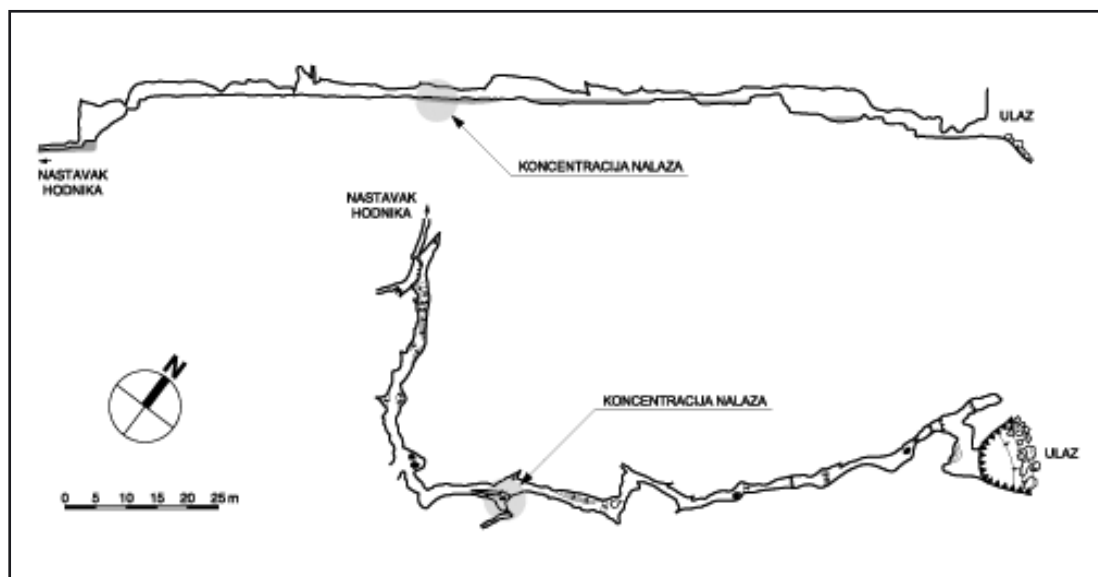
POLOŽAJ I OPIS ŠPILJE

Špilja Kotluša nalazi se nekoliko stotina metara južno od istoimenog zaseoka, u selu Civiljane, na zapadnom rubu polja u kojem izvire rijeka Cetina ($x = 5612.55$, $y = 4868.20$, $z = 385$). Odmah po strmom spustu u polje, uska asfaltirana cesta za Cetinu prelazi preko potoka koji izvire pod samom špiljom. Ulaz u špilju udaljen je odatle oko 200 m prema zapadu i danas zaklonjen velikim stablima. Okrenut je prema sjeveru-sjeveroistoku, izdignut nekoliko metara nad razinom polja i ima oblik malenog pripečka iz kojeg povremeno izbija voda, slijevajući se u slapićima niz kratku padinu.

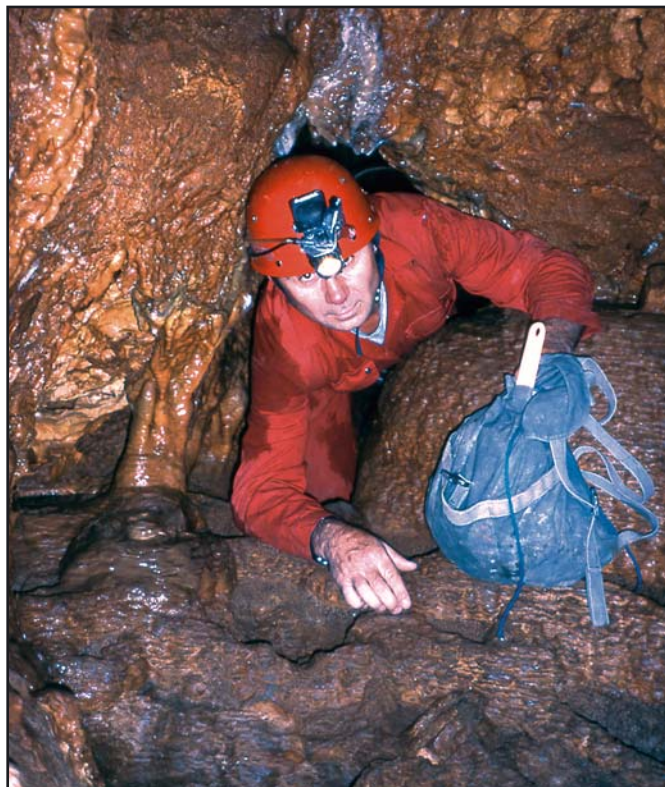
Špilja je više puta speleološki istraživana, no cjeloviti rezultati tih istraživanja nisu objavljeni. Radi se o složenom objektu, ukupne dužine preko 2000 m. Na ovome ćemo mjestu ukratko opisati tek prvih stotinjak metara hodnika (slika 1), jer iz tog dijela špilje potječu gotovo svi prikupljeni arheološki nalazi.

Iz ulaznog pripečka nastavlja se u smjeru jugozapada prilično uzak i nizak glavni hodnik. Kroza nj se većim dijelom treba kretati prignuto, provlačeći se na nekoliko mjesta kroz kratka suženja. Najtješnje suženje nastalo formiranjem masivnog stalagmita; nalazi se pedesetak metara od ulaza i dimenzija je oko $0,4 \times 0,8$ m (slika 2). Hodnik se pruža gotovo pravocrtno, blago se uspinjući prema unutrašnjosti te je na nekoliko mjesta prekinut stepenicama visokim oko 2 m. Čitavom njegovom dužinom povremeno teče voda u smjeru ulaza. Tlo je u hodniku blatnjavo ili kamenito, isprano vodenim tokom.

Najviša točka hodnika udaljena je od ulaza oko 90 m. Na tom se mjestu špilja širi u izduženu dvoranicu dugu oko 6 m i široku oko 3,5 m (slika 3). Iza nje hodnik se blago spušta te se nakon nekog vremena, ovisno o vodostaju, stiže do vode. Sustav hodnika grana se i nastavlja još duboko u podzemlje, no u njegovim dubljim dijelovima zabilježeni su za sada tek rijetki arheološki nalazi.

Sl. 1: Topografski nacrt arheološki obrađivanog ulaznog dijela špilje

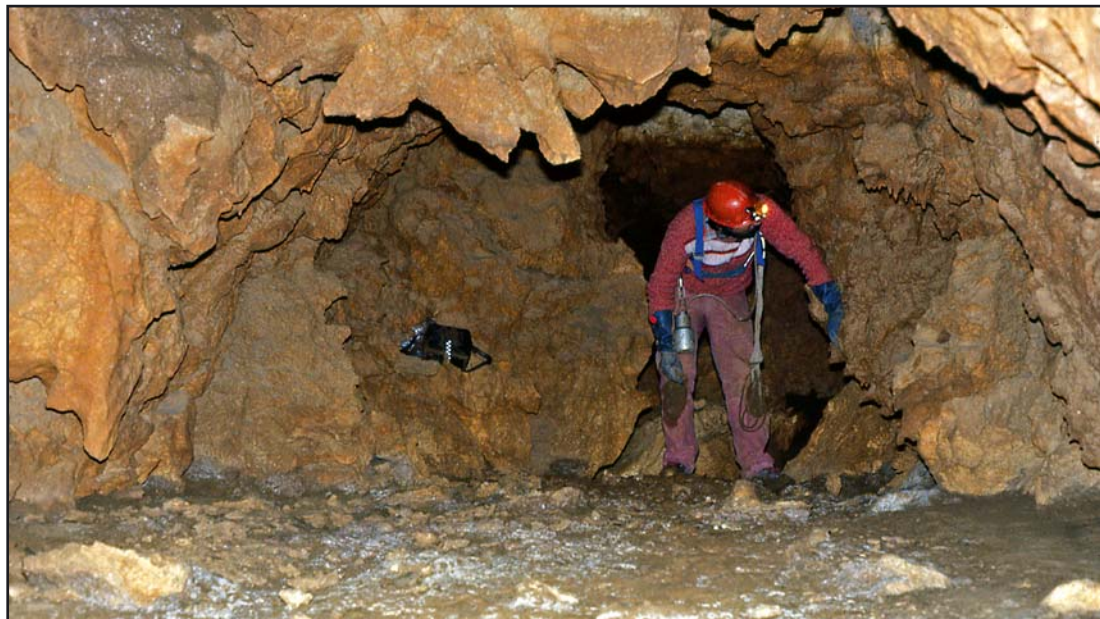
Sl. 2: Suženje kanala pedesetak metara od ulaza
foto: V. Božić

U izduženoj dvoranci pri najvišoj točki glavnog hodnika odvaja se, lijevo i prema gore, hodnik nepravilna tlocrta, dug desetak i širok pri početku oko 2 metra (slika 4). Nakon nekoliko metara zasut je urušenim blokovima, iza kojih se nastavlja pod ostrim kutom, postupno se sužavajući prema kraju. Sudeći po svježim tragovima erozije i pjeskovitoj taložini koja prekriva njegovo dno, taj dio špilje također je povremeno poplavljen.

ARHEOLOŠKI NALAZI

Arheološki smo Kotlušu pretražili dva puta, prvi put u jesen 1989. i ponovno ljeti 2004. godine. Svaki put smo zabilježili i prikupili stanovit broj površinskih nalaza, s više različitih mjesta u špilji.

U glavnom hodniku, u njegovu ulaznom dijelu (prije izdužene dvorance) mjestimice se nalaze ulomci keramike i kostiju, zaglavljene u dnu među kamenjem i dijelom zasigani. Nešto veći broj nalaza (ponajviše, zubi i sitni ulomci kostiju) skuplja se u slapištima pod stubištem, gdje ih usitnjuje i odlaže povremeni vodotok. Pokoji ulomak lončarije nalazi se i iza izdužene dvo-

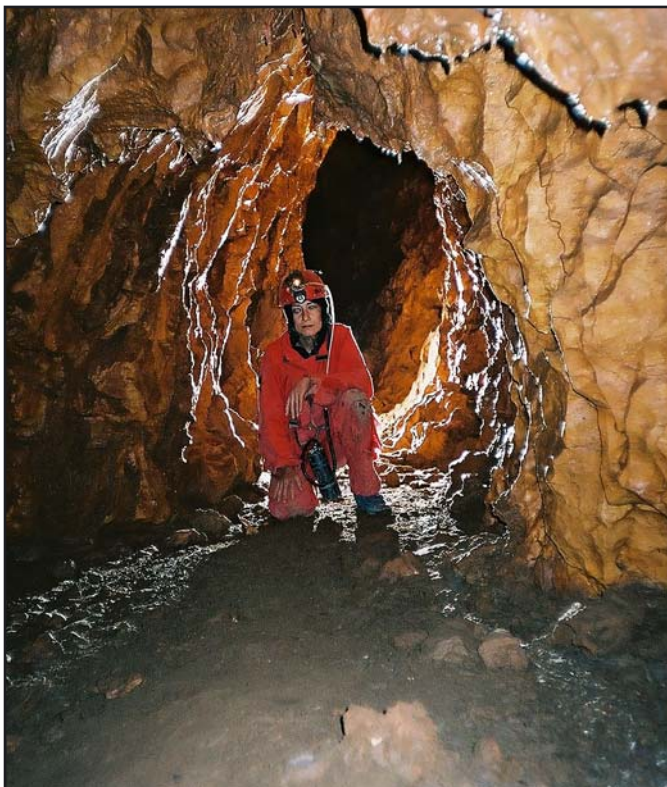

Sl. 3: Proširenje kanala u manju podzemnu dvoranu

foto: S. Forenbaher

ranice, u nastavku glavnog hodnika. Prema informaciji speleologa, jedna izolirana ljudska lubanja pronađena je u glavnom hodniku oko 600 m od ulaza, što znači da bi i dublje dijelove Kotluše valjalo podrobnije arheološki ispitati.

Arheološki je za sada ipak najzanimljivija izdužena dvorana 90 m od ulaza i prednji dio bočnog hodnika koji se odvaja od nje. U samoj dvorani nema zemljastog sedimenta jer ga ispire povremeni vodotok, ali se na hrapavoj, kamenitoj površini tla nalazi dosta manjih ulomaka keramike i kostiju, a prikupljeno je i nekoliko posve malih ulomaka metala, najvjerojatnije bronce. Moguće je da su ti predmeti isprani iz bočnog hodnika čije je tlo prekriveno finim pjeskovitim sedimentom. Izgleda da spomenuta taložina sadrži brojne ulomke zemljanih lonaca te cijele i razlomljene ljudske kosti, što se može zaključiti po brojnim nalazima razasutim po njenoj površini. Lončarija i kosti većinom su duž stijena bočnog hodnika, no njihov izvorni položaj znatno je poremećen djelovanjem vodotoka, životinja i ljudi (slika 5).

Sl. 4: Kraći bočni odvojak

foto: S. Forenbaher

Sl. 5: Kostii duž stijena bočnog hodnika

foto: S. Forenbaher

Prema zapažanjima provedenim na licu mjesta i naknadnoj analizi prikupljenog uzorka, ljudske kosti pripadale su nekolicini osoba različite životne dobi (djeci i odraslima). Kosturi su nepotpuni i međusobno izmiješani te se zajedno nalaze duge kosti, pojedini kralješci i ulomci lubanja različitih osoba. Uzorak kostiju prikupljen za radiokarbonsko datiranje sadržavao je dijelove barem četiriju različitih osoba: sedam tibija, četiri femura, dva humerusa i jedan leđni kralježak (za analizu osteološkog materijala zahvaljujemo dr. M. Šlausu). Analizom radioaktivnog ugljika, provedenom na Institutu Ruđer Bošković u Zagrebu, ljudske kosti izravno su datirane u kraj 2. tisućljeća prije Krista (Z-2203: 2930 ± 90 bp, kalibrirani raspon 1 SD: 1270 – 1000 prije Krista).

Prikupili smo ukupno 105 ulomaka lončarije. Brojnošću, veličinom i informativnošću pretežu ulomci posuda izrađenih slobodnom rukom (58 ulomaka). Ulomci posuda izrađenih na lončarskom kolu (47 ulomaka) uglavnom su neugledni i malih dimenzija.

Većina lončarije izrađene slobodnom rukom potječe iz kratkoga bočnog hodnika. Radi se o ulomcima najmanje desetak razmjerno grubih, neukrašenih posuda. Među dijagnostičkim ulomcima ističu se ručke (15 ulomaka), ulomci oboda većih lonaca (5 ulomaka) i manjih lončića (4 ulomka), jedan ulomak oboda plitice i jedna vodoravna drška.

Takozvane »x-ručke« (slika 6: 1, 3) javljaju se tijekom cijelog brončanog doba, već od prvog stupnja ranobrončanodobne »cetinske kulture« koja je prisutna na širem prostoru Jadranske obale i zaleđa, od špilja Tršćanskog Krasa i istarskih kaštelijera, preko gomila na matičnom području Cetinske krajine, gradina Hercegovine i južne Bosne, do Bileće, Trebinja i Skadra. Nastavljaju se pojavljivati i u nešto mlađoj »dinarskoj kulturi« te u kontekstima srednjeg i kasnog brončanog doba na gradinama u Bosni (Govedarica 1989) i špiljama uz jadransku obalu (Forenbahe i Vranjican 1985), sve do ranobrončanodobnih nalazišta poput Milovića gumna u Boki kotorskoj (Parović – Pešikan 1979).

Trakaste ručke s rubnim zadebljanjima (slika 6: 2) također su karakterističan inventar ovog prostora, s rasponom trajanja od početka do kraja brončanog doba. Od ranog brončanog doba na dalje javljaju se na prostoru južne Bosne (Čović 1965), a u srednjem i kasnom brončanom dobu imaju ih i u Lici – u tumulu u Ličkom Osiku (Drechsler – Bižić 1975), u pećini Bezdanjači (Drechsler – Bižić 1979/1980), u Jozginoj pećini (Drechsler – Bižić 1984) i donjoj Cerovačkoj špilji (Drechsler – Bižić 1970). Sačuvani dio posude oblikom podsjeća na nalaze iz Velike gradine u Varvari (Čović 1977).

Analogije za vrč (slika 6: 4) također nalazimo u Bosni i Lici, ali i u neposrednoj blizini, u Gospodskoj pećini nad vrelom Cetine i u gomilama kod Preočana, Rudine, Lukovače i Ogradica, u sklopu ranobrončanodobne »cetinske kulture« (Marović 1959 i 1980), kao i u špilji Kopačini na otoku Braču (Čečuk 1996). Istom se razdoblju pripisuju slični vrčevi s južnobosanskih i zapadnohercegovačkih gradina (Čović 1977), dok se istovjetni primjerci iz Jame u Podumcima kod Drniša (Marović 1999) i iz ličkih špilja Bezdanjače (Drechsler – Bižić 1979/1980), Jozgine (Drechsler – Bižić 1984) i donje Cerovačke (Drechsler – Bižić 1970) pripisuju kasnom brončanom dobu. Analogni vrčevi pojavljuju se tada i na gradinama južne Bosne, gdje ih Čović (1965) smatra jednim od glavnih obilježja »južnobosanske grupe kasnoga brončanog doba«. Slične posude javljaju se i u sjevernoj Hrvatskoj, u virovičkoj nekropoli, u sklopu prve faze »kulture polja sa žarama« (Vinski – Gasparini 1973).

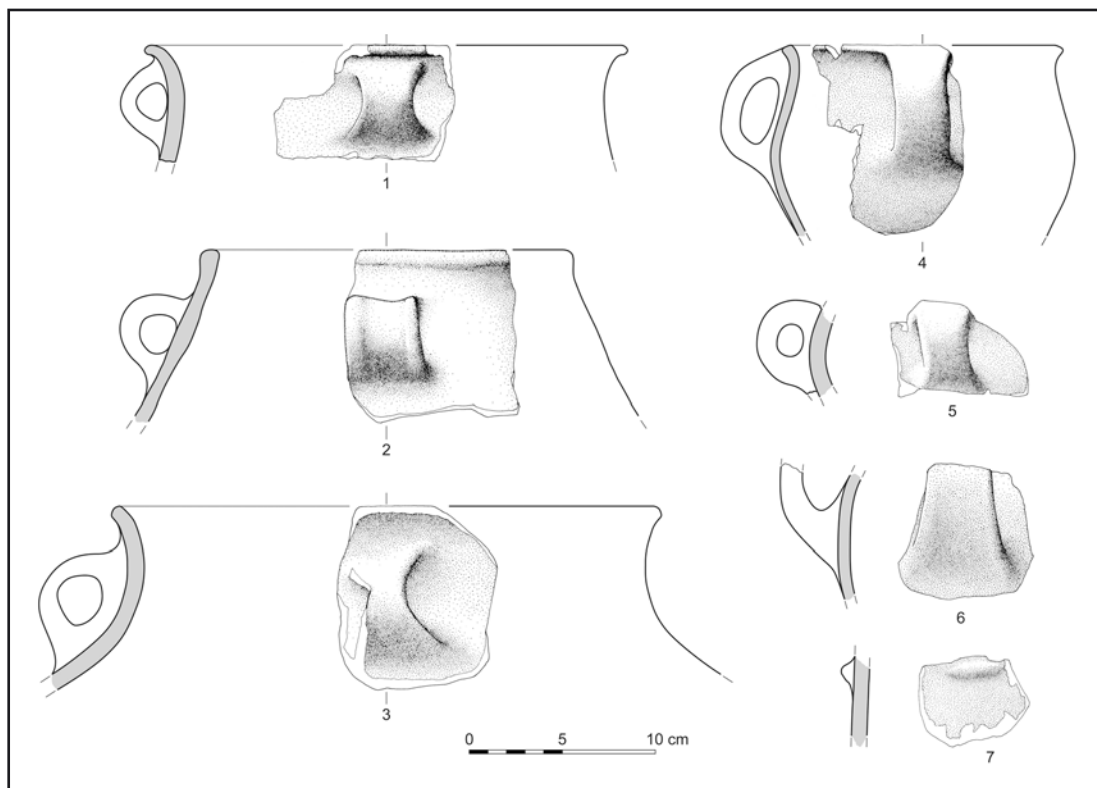
Ručka na slici 6: 6 mogla bi pripadati kasno-brončanodobnoj posudi sličnoj onoj iz Jame u Podumcima (Marović 1999), dok za bradavičasti ukras (slika 6: 7) nalazimo analogije tijekom cijelog brončanog doba na širem području sjevernog Balkana i srednje Europe. Jedini oblikom prepoznatljiv metalni predmet je jednostavna karičica od brončane žice preklapljenih krajeva, promjera 1 cm. Pripada tipu koji je vrlo čest već u ranom brončanom dobu i traje do početka željeznog doba.

Prema svojim stilskim obilježjima, sva opisana arheološka građa pripada tipovima koji se na ovom prostoru javljaju od ranog brončanog doba i traju do početka željeznog doba. Takvo određenje u skladu je s radiokarbonskom analizom koja datira ljudske kosti u posljednja stoljeća 2. tisućljeća prije Krista, što bi odgovaralo starijem horizontu kasnog brončanog doba. Stoga pretpostavljamo da je barem dio ljudskih kostiju i brončanodobne lončarije dospio u špilju istovremeno.

Posve drugom vremenu pripada lončarija izrađena na lončarskom kolu. Većinom su to mali, neukrašeni ulomci trbuha grubih posuda. Među njima je pet ulomaka oboda, od toga tri ulomka istog lonca s jednostavnim izvijenim obodom i jedan ulomak izdignutog oboda zemljanog kotlića s rupom za vješanje. Točno vremensko opredjeljenje ovih nalaza nije moguće, no vjerojatno nisu stariji od nekoliko stoljeća, budući da nam je slična lončarija poznata iz etnografskih konteksta.

INTERPRETACIJA NALAZIŠTA

Brojne ljudske kosti, ulomci lončarije i poneki metalni predmet svjedoče o prilično intenzivnom korištenju Kotluše za brončanog doba. Tko su bili njeni tadašnji posjetitelji i zbog čega su zalazili u špilju?

Sl. 6: Nalazi lončarije

Neke naznake pružaju stilska obilježja prikupljene lončarije. Riječ je o posudi koje se po svojim oblicima i načinu izrade posve uklapa u brončanodobnu lončarsku tradiciju jadranske obale i njenog zaleđa. Zamjetno veća sličnost s lončarijom iz Like, zapadne Hercegovine i južne Bosne možda ukazuje na intenzivne dodire među zajednicama koje su nastanjivale te prostore.

Radi se o brdskim krajevima pogodnim za uzgoj sitne stoke. Oko planina Dinare, Kamešnice, Velebita, Mosora, Biokova i drugih, do nedavna su se održala sezonska kretanja stada i njihovih pastira (Marković 2003). Budući da na istočnoj strani Jadrana sezonsko stočarenje započinje već za neolitika i traje kroz sva kasnija razdoblja pretpovijesti (Miracle i Forenbaher 2005), jedinstvo brončanodobnih lončarskih stilova na prilično velikom prostoru moglo bi biti odraz redovitih dodira među tadašnjim sezonski pokretnim stočarima.

U špilju se moglo zalaziti zbog nekoliko razloga. Kotluša nije naročito prikladna za zaklanjanje ljudi jer blizu ulaza nema nekog većeg prostora ugodnog za boravak, a osim toga kroz nju često teče potok. S istih razloga špilja je posve neprikladna za zatvaranje stoke. Vodni režim mogao se, doduše,

tijekom tisućljeća mijenjati pa najviši dio ulaznog hodnika u nekim razdobljima možda nije bio plavljen. Ako se uopće može pomišljati o povremenom boravku ljudi ili zatvaranju nekoliko ovaca, za to je donekle mogao poslužiti ulazni pripećak. Budući da je okrenut sjeveroistoku, pogodniji je kao ljetni zaklon od žege nego kao zimski zaklon od hladnoće. Pokretni stočari provode ljeto na planinskim pašnjacima, pa ne čudi da u ulaznom pripećku nismo pronašli niti jedan arheološki nalaz.

U špilje se često išlo i po vodu, no u Kotluši se to čini besmislenim zbog blizine bogatih i nepresušnih izvora Cetine i jakog izvora pod samim njenim ulazom. Nije naročito pogodna niti kao skrovište jer joj je ulaz prilično velik i vidljiv izdaleka. Nedaleko postoji više špilja koje su mogle bolje poslužiti toj svrsi, no i u Kotluša je u nuždi mogla poslužiti kao kakvo-takvo skrovište nekom tko se zatekao u njejoj blizini.

Ključ objašnjenja funkcije Kotluše jesu brojne ljudske kosti nađene uz brončanodobnu lončariju. Radi se o ostacima većeg broja odraslih ljudi i djece, po svoj prilici znatno više od »najmanje četiri individue« koliko ih je posvjedočeno prikupljenim uzorkom. Jesu li to možda kosti sudionika nekog

pretpovijesnog zbjeaga koji je nesretno skončao? Takva mogućnost, predložena kao objašnjenje slične arheološke situacije u špilji Bezdanjači (Malinar 1998), ne može se niti odbaciti niti uvjerljivo argumentirati na temelju postojeće građe. Problem je u velikoj poremećenosti i nedovoljnoj istraženosti nalazišta, a mogao bi se riješiti tek vrlo pažljivim sustavnim arheološkim istraživanjima.

Vjerojatnije je da se u Kotluši za brončanog doba nalazilo groblje. To ne bi bilo ništa neobično, s obzirom na nalazišta sličnih obilježja i starosti u špiljama Like i jadranskog zaleđa koja se najčešće interpretiraju kao groblja, kao što su Bezdanjača (Drechler-Bižić 1979/1980), Špilja u kanjonu Jadove (Raguž i Cvitanović 2004), Jama u Podumcima (Marović 1999) i Mala špilja kod Kozice (Forenbaher i Rajić Šikanić 2005). Treba uzeti u obzir i to da smo većinu analogija za lončariju iz Kotluše pronašli u pogrebnim kontekstima, ne samo u špiljama nego i u grobnim gomilama oko izvora Cetine i na Glasincu te na virovitičkoj nekropoli. Međutim, na prostoru južne Bosne i u Hercegovini takve se posude nalaze i na gradinama, dakle u naseobinskom kontekstu.

Arheološka građa zatečena na površini špiljskog hodnika bila je jako poremećena i nepotpuna. Nije bilo moguće izolirati kosture pojedinih osoba, niti povezati pojedine grupe kostiju s određenim artefaktima, potencijalnim grobnim priložima. Zbog toga, pod pretpostavkom da se radi o groblju, malo što možemo reći o pogrebnom ritualu. Pokojnici su mogli biti odlagani na površini ili plitko ukapani u pjeskovit sediment, da bi ih kasnije otkopao i razvukao vodeni tok. Položaj njihovih tijela nije se mogao rekonstruirati niti u jednom slučaju. Moglo bi se raditi o odlaganju kostiju u zajedničku špiljsku kosturnicu nakon što se meko tkivo razgradilo ili je uklonjeno. Takav »sekundarni ukop« bio je uobičajen u mnogim kulturama, u najrazličitijim vremenima i prostorima. Time bi se ujedno odgovorilo na pitanje transporta mrtvih kroz dug i tijesan ulazni kanal.

Čini se na prvi pogled neobičnim odlagati mrtve u prostoru koji je povremeno poplavljen. Kratki hodnik iz kojeg potječe većina nalaza najviši je dio špilje, pa je u njemu vjerojatnost plavljenja ipak bila najmanja. Možda je taj prostor za brončanog doba bio posve suh, što bi značilo da se vodni režim od tada bar donekle promijenio. S druge strane, postoje naznake da se, u nekim pretpovijesnim kulturama, pojavi vode u špiljama pridavalo transcendentno značenje (Whitehouse 1992). Špilja iz koje povremeno izvire dragocjena voda mogla je nositi snažan i slojevit simbolički naboj, pa je možda upravo zbog toga Kotluša bila odabrana kao mjesto odlaganja kostiju predaka. Za konačno i točno određivanje njene funkcije ipak treba pričekati su-

stavna arheološka istraživanja koja jedina mogu odgovoriti na otvorena pitanja. Arheološki potencijal špilje nije zanemariv, jer pjeskovita taložina vjerojatno sadrži još dosta arheološke građe, zbog čega bi nalazište trebalo zaštititi.

Prisutnost lončarije izrađene na lončarskom kolu treba pokušati objasniti u kontekstu vremena iz kojeg potječe. Razdoblje od 15. do 18. stoljeća obilježilo je gotovo neprestano ratovanje s Turcima. Gornji tok rijeke Cetine, tadašnji pogranični prostor s Turskom, pri tome je teško stradao, a njegovo se stanovništvo nekoliko puta razbježalo i posve promijenilo. Turci su krajem 15. stoljeća u osvojeni, opustjeli kraj naselili kršćanski živalj iz Bosne. Kada je početkom 18. stoljeća tursku vlast smijenila mletačka uprava, izbjeglo je islamizirano i drugo Turcima podložno stanovništvo, pa mletačke vlasti u ponovno ispražnjeni prostor dovode naseljenike iz zapadne Hercegovine. Ne bi bilo neobično da se za tih previranja netko povremeno skrivao u Kotluši i ostavio za sobom krhotine nekoliko grubih lonaca izrađenih na kolu. Nažalost, nismo zabilježili iz kojeg su dijela glavnog hodnika prikupljeni ti nalazi, što bi nam možda pomoglo pri tumačenju.

LITERATURA

- Čečuk, B. (1996): Špilja Kopačina kod Donjeg Humca na otoku Braču. Arheološki radovi i rasprave 12: 13-30, Zagreb
- Čović, B. (1965): Uvod u stratigrafiju i hronologiju praistorijskih gradina u Bosni. Glasnik Zemaljskog muzeja BiH u Sarajevu, nova serija 20: 27-140, Sarajevo
- Čović, B. (1977): Velika gradina u Varvari - I dio. Glasnik Zemaljskog muzeja BiH u Sarajevu, nova serija 32: 5-185, Sarajevo
- Drechler-Bižić, R. (1970): Cerovačka donja špilja. Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu, 3. serija 4: 93-118, Zagreb
- Drechler-Bižić, R. (1975): Istraživanje tumula ranog brončanog doba u Ličkom Osiku. Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu, 3. serija 9: 2-34, Zagreb
- Drechler-Bižić, R. (1979/1980): Nekropola brončanog doba u pećini Bezdanjači kod Vrhovina. Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu, 3. serija 12-13: 27-78, Zagreb
- Drechler-Bižić, R. (1984): Brončano doba u pećinama Like. Deveti jugoslavenski speleološki kongres 17. - 20. X 1984., Karlovac, Zbornik predavanja: 623-639, Zagreb
- Forenbaher, S., Rajić Šikanić, P. (2005): Mala špilja kod Kozice: pretpovijesno groblje? Speleolog 52: 56-61.
- Forenbaher, S., Vranjican, P. (1985): Vaganačka pećina. Opuscula archaeologica 10: 1-32, Zagreb
- Govedarica, B. (1989): Rano bronzano doba na području istočnog Jadrana. Djela, knjiga 67, Centar za balkanološka ispitivanja, knjiga 7: 7-253, Sarajevo
- Malinar, M. (1998): Brončanodobni lokalitet špilja Bezdanjača – novi materijal i interpretacija. Opuscula archaeologica 22: 141-162, Zagreb

- Marić, Z. (1960/1961): Vis kod Dervente, naselje kasnog bronzanog doba. Glasnik Zemaljskog muzeja BiH u Sarajevu, nova serija 15-16: 151-185, Sarajevo
- Marković, M. (2003): Stočarska kretanja na Dinarskim planinama. Jesenski i Turk, Zagreb
- Marović, I. (1959): Iskopavanja kamenih gomila oko vrela rijeke Cetine godina 1953., 1954. i 1958. Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, 61: 5-80, Split
- Marović, I. (1979): Rezultati arheološkog sondiranja u Gospodskoj pećini kod vrela Cetine. Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, 72-73: 13-50, Split
- Marović, I. (1980): Sinjska regija u prahistoriji, u »Cetinska krajina od prethistorije do dolaska Turaka«, Izdanja Hrvatskog arheološkog društva, 8: 27-60, Split
- Marović, I. (1999): Jama u Podumcima. Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, 90-91: 9-41, Split
- Miracle, P. T., Forenbaher, S. (2005): Neolithic and Bronze Age Herders of Pupčina Cave, Croatia. Journal of Field Archaeology 30: 255-281, Boston
- Parović-Pešikan, M. (1979): Arheološka istraživanja u Boki Kotorskoj. Starinar, 28-29: 19-66, Beograd
- Raguž, K., Cvitanović, H. (2004): Japodska nekropola u Špilji u kanjonu Jadove. Subterranea Croatica, 2: 33-37, Zagreb
- Vinski-Gasparini, K. (1973): Kultura polja sa žarama u sjevernoj Hrvatskoj. Zadar
- Whitehouse, R. (1992): Underground Religion: Cult and Culture in Prehistoric Italy. Accordia Research Centre, London

KOTLUŠA: ANOTHER BRONZE AGE CAVE BURIAL SITE?

Kotluša is a deep cave situated near the source of river Cetina. A small collection of pottery, bronze objects and human bones has been recovered from a surface concentration of finds located in a short side channel, some 90 meters away from the entrance. Analyses of these archaeological finds indicate that the cave was probably used as a cemetery during the Bronze Age. A single radiocarbon determination dates this activity to the last centuries of the second millennium B. C. Details of the mortuary ritual remain unclear due to disturbance of surface finds and lack of systematic excavation. Archaeological potential of the site is considerable, since the existing deposits contain more evidence.